

KIERKEGAARD'NUN ÖZNEL-NESNEL HAKİKAT AYRIMI TEMELİNDE TEKİL BİREY ANLAYIŞI

Soner SOYSAL*

Öz: Bu makalede Søren Kierkegaard felsefesinin temel kavramlarından birisi olan ve yine bu felsefeye varoluşçu karakterini kazandıran tekil birey kavramını ele alıyorum. Kierkegaard, ilk bakışta epistemolojik bir ayrılmış gibi görünen, bu kavramı öznel ile nesnel hakikat arasında yaptığı ayrım üzerine temellendirir. Kierkegaard tekil bireye giden yolun nesnel hakikatten değil, öznel hakikatten geçtiğini ileri sürer. Tekil birey, Kierkegaard'ya göre, kendi yaşamının sorumluluğunu alabilen, kendi yaşamını şekillendiren değerleri seçebilen ve bu değerlerle nasıl ilişki kuracağını belirleyebilen bir bireydir. Ne var ki, Kierkegaard'ya göre, tekil birey olmak o kadar da kolay bir iş değildir. Tekil birey olabilmek için insanın nesnel hakikatin güvenilir alanını terk edip, varoluşunu öznel hakikatin belirsizliğine teslim etmesi gerekir. Bu belirsizliği göze almadığında, insanın kendine ait bir yaşam sürmesi ve kendisi olarak varolmasının olanağı yoktur.

Anahtar Kelimeler: Kierkegaard, nesnel hakikat, öznel hakikat, tekil birey, varoluşçuluk.

KIERKEGAARD'S CONCEPTION OF SINGLE INDIVIDUAL BASED ON THE DISTINCTION OF SUBJECTIVE-OBJECTIVE TRUTH

Abstract: In this paper, I deal with the concept of single-individual, which is one of the fundamental concepts of Kierkegaard's philosophy and which gives this philosophy its existential characteristic. Kierkegaard bases this concept on his distinction between subjective and objective knowledge, which, at first sight, seems as if it is an epistemological distinction. Kierkegaard claims that the road to the single individual passes not through objective but through subjective knowledge. Single-individual, according to Kierkegaard, is the individual who could take the responsibility of her/his life, who could choose the values that shapes her/his life and who determines, by herself/himself, the way how she/he relates to these values. However, for Kierkegaard, it is not an easy task to become a single individual. To become a single

* Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Süleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Turkey

e-posta: ssoyosal72@gmail.com

Orcid Id: [0000-0003-1738-7451](https://orcid.org/0000-0003-1738-7451)

Soysal, S. (2019). Kierkegaard'nun Öznel-Nesnel Hakikat Ayrımı Temelinde Tekil Birey Anlayışı. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 90-101

individual, it is required for one to leave her/his existence to ambiguity of the subjective knowledge. If she/he does not take this risk, it is not possible one to live a life of her/his own and to exist as herself/himself.

Keywords: Kierkegaard, objective truth, subjective truth, single individual, existentialism.

1. Giriş

Søren Kierkegaard, Hristiyanlığı merkeze alarak, iman üzerinden varoluşçu bir felsefe inşa etmiştir. Bu felsefenin temelinde de, kendi varoluşunu yaptığı seçimlerle kuran, yaşamının sorumluluğunu üstlenebilen, yaşamını şekillendiren değerleri ve o değerlerle ilişkisini kendisi belirleyen, dolayısıyla da, tanrının karşısına yaşamının tüm sorumluluğunu alarak çıkabilen tekil bireyi koyar. Ancak, tekil birey olmak kolay değildir; her insan tekil birey olamaz. Tekil birey olmak, her şeyden önce, seçim yapma cesaretini, Kierkegaard'nun deyişiyle, "kendini seçme" (Kierkegaard, 2004, s. 513) cesaretini göstermeyi gerektirir. Tekil birey olmak için çaba sarf etmek, büyük riskleri göze almak gerekir. Doğuştan ya da kendi kendine işleyen bir sürecin sonunda tekil birey olmak söz konusu değildir; insanın verdiği kararlarla, yaptığı seçimlerle, kendini ve yaşamını kurması gerekir. Ancak, Kierkegaard'ya göre, bu kendini kurma ya da inşa etme süreci, nesnel hakikat üzerinden değil, öznel hakikat üzerinden gerçekleşecektir. Şimdi, Kierkegaard'nun, tekil bireyi, öznel hakikat temelinde nasıl kurduğuna bakalım.

Ancak, buna geçmeden önce, yukarıda söylenenlerden gerek tekil birey kavramının gerekse genel olarak Kierkegaard'nun düşüncelerinin sadece Hristiyanlık bağlamında anlamlı ve etkili oldukları sonucuna varılmaması gerektiğini vurgulamak gerekir; bu düşünceler varoluşçu düşünce geleneğinin bütününe etkilemiştir. Jean Wahl, Club Maintenant'ta 1946 yılında yaptığı "Varoluşçuluğun Tarihçesi" başlıklı konuşmasında, "[v]aroluşçu sözcüğünü bugünkü anlamında ilk kez Kierkegaard önerip kullandı[ğın]" (Wahl, 1999, s. 10) söyledikten sonra, "[v]aroluş felsefesi tarihinin bir sonraki evresi, Kierkegaard düşüncesinin iki ayrı Alman düşünürünce daha bilimsel terimlerle anlatılması olmuştur: Jaspers ile Heidegger. Jaspers'in dünya görüşünü, Kierkegaard felsefesinin dinden arıtılması ve genelleştirilmesi sayabiliriz" (Wahl, 1999, s. 16) diyerek Kierkegaard felsefesinin varoluşçuluk üzerindeki genel etkisini ortaya koyar. Aynı şekilde, Levinas da, yine aynı tarihli konuşmanın tartışma kısmında, "Heidegger'in her tümcesinin arkasında Kierkegaard'ı görebiliriz; Kierkegaard'ın dedikleri, Heidegger aracılığıyla felsefece bir anlam kazanmıştır" (Levinas, 1999, s. 50)¹ diyerek, Kierkegaard felsefesinin etki ve anlamının dar Hristiyanlık bağlamının çok ötesine geçtiğine işaret eder. Tüm bunlar, bize, Kierkegaard'nun felsefesini incelemenin, varoluşçuluğu anlamak açısından, çok önemli olduğunu gösterir.

¹ Her ne kadar Levinas konuşmasında Kierkegaard'nun Heidegger üzerindeki bu etkisini kısa bir şekilde ve sadece kaygı vb. kavramlarla sınırlanmış bir şekilde ele alsada, kanımca, ikisi arasında daha genel ve düşüncelerinin eğilimi belirleme açısından daha temel benzerlikler var. Bunlardan en çarpıcı olanı, Kierkegaard'da gördüğümüz nesnel hakikat ile öznel hakikat arasında ayrımın, Heidegger'de ontik ile ontolojik soruşturma arasındaki ayrım olarak karşımıza çıkmasıdır. Aslında, ontik soruşturma nesnel hakikate yönelik bir soruşturma yöntemi, ontolojik soruşturma da öznel hakikate yönelik bir soruşturma olarak anlaşılabilir.

2. Nesnel-Öznel Hakikat Ayrımı ve Tekil Birey

Kierkegaard tekil birey olmaya giden yolu, nesnel hakikat ile öznel hakikat arasında yaptığı ayırım üzerinden kurar. Bu ayırım, ilk bakışta, bir tür epistemolojik ayırım gibi görünse de, Kierkegaard bu ayırımı epistemolojik bir sorunun üstesinden gelmek için yapmaz. Bu ayırma göre, bir yanda varolan bireyin kendisini doğrudan ilgilendiren, onun kendi varoluşunu kavramasını sağlayabilecek bir hakikat vardır; diğer yandaysa onu doğrudan ilgilendirmeyen ve onun kendi varoluşunu kavramasında hiçbir işlevi olmayan bir hakikat vardır. Bunlardan ilki öznel hakikat, ikincisiyse nesnel hakikattir. *Makaleler ve Günlükler*'de şöyle der Kierkegaard:

Emin olmam gereken şey, bilginin tüm eylemleri öncelemesi gereken durumlar hariç, neyi bilmem değil, *ne yapmam gerektiğidir*. Bu, kaderimi anlama, Tanrı'nın gerçekte *benden* ne yapmamı istediğini kavrama meselesidir; asıl mesele bir hakikat bulmaktır, *benim için olan hakikat; uğrunda yaşamayı ve ölmeyi isteyeceğim fikri* bulmaktır. Ayrıca, nesnel hakikat denilen şeyi keşfetsem ya da tüm filozofların sistemlerini baştan sona okusam ve istediğim zaman onları hesap vermeye çağırabilsem, her bir grubun [çevrenin] tutarsızlıklarını gösterebilsem, burada ne işime yarar ki? (Kierkegaard, 2000, s. 8)

Elbette ki, Kierkegaard nesnel hakikatin hiçbir işe yaramadığını, yaşamımızda hiçbir yeri ve anlamının olmadığını söylemiyor. Vurguladığı şey, nesnel hakikatin yaşamımızı biçimlendirme, uğruna yaşayıp öleceğimiz hakikati bulma konusunda bize bir yararı olmayacağıdır. Nesnel hakikat, en fazla, fiziksel varlığımızı koruma ve sürdürme konusunda bize yarar sağlar, bunu ötesinde hiçbir işlevi yoktur. İçinde yaşadığımız ve bizden bağımsız olduğunu varsaydığımız dünyayı ve onun sunduğu olanakları kullanarak fiziksel varlığımızı sürdürürüz; bize bu olanağı sağlayan da nesnel hakikattir. Ancak, bu nesnel hakikat, bana nasıl yaşamam ya da hangi değerleri seçmem gerektiği konusunda yol gösteremez, uğruna yaşayıp öleceğim bir hakikat sunamaz. Kierkegaard'ya göre, böylesi bir hakikat varoluşa ilişkindir ve nesnel hakikat varoluşu kavramada yetersizdir. Bu yetersizlik, nesnel hakikat ile varoluşun doğalarını ortaya koyduğumuzda net bir şekilde ortaya çıkar.

Nesnel hakikat, genel olarak, gerçekliği olduğu haliyle kavrayan, bu gerçekliğe ilişkin kişiden kişiye, zamandan zamana ya da mekandan mekana değişmeyen, herkes için geçerli olan bir hakikat olarak kabul edilir. Bu haliyle de, nesnel hakikat, müteakibliyet doğruluk kuramının varsaydığı ve kabul ettiği hakikattir. Yani nesnel hakikat dediğimiz şeyin gerçeklikle birebir örtüşmesi beklenir. Böylesi bir örtüşme, nesnel hakikati oluşturan üç temel unsur olan *bilen özne, bilinen nesne ve bilme ilişkisinin* tam anlamıyla saf olmasını gerektirir. Ne var ki bu saflık, Kierkegaard için olanaklı değildir, dolayısıyla da, sadece soyutlama yoluyla ya da gerçekliğin inkarı yoluyla kurulabilir.

Nesnel hakikatin bilen öznesi mutlak anlamda saf bir öznedir. Bu öznenin herhangi bir yönelimi, ideolojisi, kültürü, dini, önyargısı, arzusu, tutkusu vb. yoktur. Varoluştan mutlak anlamda soyutlanmış, onu birey yapan tüm unsurlardan arındırılmıştır bir öznedir. Diğer bir deyişle, yaşamayan, nesneleşmiş, herhangi bir bireye denk gelmeyen

bir öznedir bu. Dolayısıyla da, böylesi bir öznenin yaşayan, varolan bireyin varoluşunu kavramasının ya da bu varoluşa ilişkin bir hakikati ortaya koymasının olanağı yoktur. Kierkegaard, mütakabiliyet doğruluk kuramının bu saf özne kurgusunun hatasını, biraz da sitemkar bir şekilde, şöyle ifade eder: “Kavrayan tinin varolan bir tin olduğunu ve her insanın kendisi için varolan böyle bir tin olduğunu ne kadar yinelesem azdır, çünkü çoğu kafa karışıklığından, bunun tuhaf bir şekilde görmezden gelinmesi sorumludur” (Kierkegaard, 2009, ss. 159-160).²

Diğer taraftan, nesnel hakikatin bilinen nesnesi de mutlak anlamda saf bir nesnedir. Ancak böylesi bir saf nesne, sadece, değişmeyen, donmuş, öznenen bağımsız olarak hem varolabilen hem de anlama sahip olabilen bir gerçeklik içinde ortaya çıkabilir. Diğer türlü, karşımızda bir değişim dünyası olur, ki bu durumda da ortaya nesnel bir hakikat koymak olanaksızlaşır. Çünkü bu gerçekliğe ilişkin herhangi bir önermeyi dillendirmeye başladığımız anda, hakkında konuşmakta olduğumuz gerçeklik değişmiş olacağı için, bu önerme hiçbir zaman hakkında konuştuğu ya da konuşma iddiasında bulunduğu gerçeklikle örtüşmeyecektir. Bu nedenle, eğer nesnel hakikat var olacaksa, değişmeyen, durağan bir gerçekliği varsaymak zorundadır. Ne var ki, Kierkegaard’ya göre gerçeklik durağan değildir, dolayısıyla da, böylesi bir durağan gerçeklik sadece soyutlama yoluyla kurulabilir. Şöyle der Kierkegaard; “Soyut bakış açısından her şey vardır (is) ve hiçbir şey oluş halinde değildir” (Kierkegaard, 2009, s. 166). İşte bu nesnel hakikat iddialarının ardında bu soyut, varoluştan bütünüyle kopuk bakış açısı yatar.

Dahası, böyle bir gerçekliğin varolduğu kabul edilse bile, nesnel bilgi iddialarımızın hakkında iddiada bulunduğu gerçeklikle uyuşup uyuşmadığını, ona karşılık gelip gelmediğini belirleme olanağımız da yoktur. Bunu tespit edebilmek için, kendi insani varoluşumuzun dışına çıkıp gerçekliğin kendisine erişebilmemiz gerekir, ki bu da bizim için olanaksızdır. Bu olanaksızlığı, Kierkegaard, döneminde Danimarka’da egemen olan spekülatif felsefeyi eleştirirken, şu şekilde ortaya koyar: “Eğer varolan biri kendi dışına gerçekten çıkabilecek olsaydı, hakikat onun için sonuçlanmış bir şey olurdu ... Modern spekülatif felsefe, bireyin kendisini nesnel olarak aşmasını sağlamaya yönelik girişimlerinde her yola başvurmaktadır, ne var ki, bunu yapmak olanaksızdır” (Kierkegaard, 2009, ss. 165-166).

Bunların dışında, nesnel hakikatin ortaya çıkabilmesi için saf bilen özne ile saf bilinen nesne arasında bir de saf bir bilme ilişkisi olması gerekir. Aslında bu ilişkinin saf olamayacağını, saf bir ilişki olabilmesi için bilen öznenin varoluştan tam anlamıyla soyutlanmış bir özne olması gerektiğini söylemiştik; ama öznenin saf olması durumunda gerçeklikle bir ilişkinin nasıl kurulacağı belli değildir. Çünkü eğer özneyi yönlendiren herhangi bir itki, arzu, istek vb. yoksa bilme ilişkisinin neden bu nesne ile değil de şu nesne ile kurulduğunu, hatta neden bir bilme ilişkisinin varolduğunu bile

² Yine aynı eserde, hakikatin peşine düşen öznenin varolan bir özne olduğunun unutulduğunu tekrar tekrar ifade eder: “... yüce bilgelik, yine, öylesine dalgındır ki, hakikati soruşturmanın varolan bir tin olduğunu unuttur” (Kierkegaard, 2009, s. 162); “... soruyu ortaya atanın varolan bir tin olduğunu, açık bir şekilde bir insan olduğunu, unutmamalıyız”; “Burada, öznenin varoluyor olduğu bir an bile unutulmamalıdır ...” (Kierkegaard, 2009, s. 165).

açıklayamayız. Saf bilen öznenin saf bir bilme güdüsüne sahip olduğunu söylesek bile bunu açıklamaya yetmez. Çünkü bu durumda neden herkeste aynı şekilde işleyen, aynı şeye yönelen bir bilme eğilimi olmadığını da açıklamamız gerekirdi. Ancak, nesnel hakikat bunu da görmezden gelir.

Nesnel hakikat, tikeli ya da tekil olanı görmezden geldiği, sadece ve sadece tümele yöneldiği, ona ilişkin bir hakikat ortaya koymaya çalıştığı için varoluşa ilişkin hiçbir şey söyleyemez. Varoluş bireysel olan, bireysel olarak ve içeriden deneyimlenen bir şey olduğu için, nesnel hakikatin soyut ve varolmayan öznesi için ulaşılamaz bir şeydir. Bu özne şeylerin yüzeyinde dolaşır, içlerine nüfuz edemez. Michael Watts'ın örneğini kullanacak olursak, bir köpeğe yönelik nesnel bir yaklaşım onunla ilgili "nesnel olarak kavranabilir genel malumata" yoğunlaşacaktır; örneğin, onun "türü, büyüklüğü, ağırlığı ya da rengi, fiziksel yapısı ve tarihi, davranışının betimlemeleri ve potansiyelleri ve diğer varlıklarla olan benzerlik ya da farklılıklarına." Ancak böylesi bir yaklaşım, o köpeğin varoluşunu görmezden gelerek, onu bir soyutlama ya da genel bir düşünce nesnesi haline dönüştürecektir ki bu durumda da onu o belirli köpek yapan, onu diğer tüm köpeklerden ayrı bir köpek haline getiren varoluşundan koparılmış, dolayısıyla da tekilliğini tamamen yitirmiş olacaktır. Şöyle devam ediyor Watts: "... köpeğin edimsel varoluşu, onun mevcut 'varlığı' ya da 'özü,' onun tüm özelliklerinin yaşayan, kökensel 'kaynağı' görmezden gelinir ... Başka bir deyişle, köpek, bir anlamda, yok olmuştur ve geriye kalan şey, köpeğin *gerçekliği* değil, köpeğin bir *soyutlamasıdır*" (Watts, 2003, s. 80).

Kierkegaard'ya göre, insan için önemli olan hakikat varoluşa ilişkin hakikattir. Çünkü sadece ve sadece varoluşa ilişkin hakikat bize nasıl yaşamamız gerektiğine ilişkin bir şey söyleyebilir. Şöyle der Kierkegaard: "Tüm özsel bilme varoluşa ilişkindir ya da sadece varoluşla ilişkisi özsel olan bilme özselidir ... Bunun anlamı bilginin bilenle, ki o özsel olarak varolan bir kişidir, ilişkili olduğu, ve bu nedenle de, tüm özsel bilginin, özsel olarak varoluşla ve varolmayla ilgili olduğudur" (Kierkegaard, 2009, s. 166).

Ancak varoluş bireysel olarak ve içeriden deneyimlenen bir şeydir. Benim varoluşuma dışarıdan herhangi bir insanın doğrudan erişim olanağı yoktur; yani benim varoluşum, varoluşumu biçimlendiren değerler ve bu değerlerle kurduğum ilişkiler, kısacası beni ben yapan her şey, nesnel bakış açısına tamamen kapalıdır. Ayrıca, bunlar nesnel bakış açısının kategorileştirebileceği ya da ölçebileceği türden şeyler de değildir. Benim varoluşuma dışarıdan bakan birisi, sadece varoluşumun dışarıdan gözlemlenebilen yansımalarını görebilecektir, varoluşumun kendisini değil. Dolayısıyla da, yukarıda Watts'tan aktardığım köpek örneğinde olduğu gibi, dışarıdan bakan ya da gözlemleyen biri benim varoluşumun yüzeyinde ya da görünür kısmında gezinip duracak, bu nedenle de benim varoluşumu kavrayamayacaktır. Diğer taraftan, nesnel bakış açısı, nesnel olabilmek ve nesnelliğini koruyabilmek için, evrensel olduğu kabul edilen, kişiden kişiye değişmeyen ve sınırları net çizilmiş kavram ve kategorileri kullanmak zorundadır. Durum böyle olunca, varoluşuma ister dışarıdan biri baksın, isterse içeriden ben bakayım, bu kavram ve kategorileri kullandığım sürece varoluşumu kavrama ya da anlama olanağım yoktur. Çünkü bu kavram ve kategoriler tekil olanı olduğu haliyle kavrama yeteneğinden yoksundurlar. Nesnel hakikat, bu kavram ve kategorileri

kullanarak —Nietzsche'nin düşüncemizin temel özelliğinin yeni olanı eski şemalara yerleştirmek olduğunu iddia ederken kullandığı metaforu kullanacak olursak (Nietzsche, 1968, §499)— Procrustes'in yatağı gibi işlev görür.³ Diğer bir deyişle, bu kavram ve kategorileri kullandığım sürece, ona içeriden baksam bile, biricik olan, eş benzeri bulunmayan kendi varoluşumu, bu kavram ve kategorilerin içine sığacak şekilde bozup yeniden biçimlendiririm, ki bu durumda o artık benim biricik, eşsiz varoluşum olmaktan çıkar.

Bunlara ek olarak, varoluş sadece içeriden deneyimlenmekle kalmaz, aynı zamanda kesintisiz bir şekilde yaşanması gereken bir oluş halidir, süregiden bir şeydir. Dolayısıyla, varoluşun hakikatini anlayabilmek için sürekli olarak onun içinde kalmak, onun içindeyken onu anlamaya çalışmak gerekir. Kendi varoluşunu içeriden yaşayan bir özne, kendi varoluşuna nesnel bir şekilde yaklaşmaya kalktığında kendi varoluşuyla kendisi arasına bir mesafe koymuş, varoluşunu kendine yabancılaştırmış, varoluşunu diğer nesnelere arasında bir nesne haline getirmiş olur. Bunu yaparken, aynı zamanda, kendisini varolmayan, varoluşa sahip olmayan bir şeye dönüştürmüş olur. Başka bir deyişle, kendini nesnel hakikatin varsaydığı bilen özne haline getirmiş olur. Bu nedenle de, her ne kadar kendisinin doğrudan erişimine açık olduğu varsayılsa da, kişi varoluşunun hakikatini anlayamaz, kavrayamaz. Varoluşunun hakikatini kavrayabilmek için varoluşunun içinde kalmalı, ona sıkıca bağlı kalmalıdır.

Öznel hakikat, nesnel hakikatin bakış açısından, tam anlamıyla bir belirsizliktir; onu doğrulayacak ya da yanlışlayacak nesnel bir olanak ya da ölçüt yoktur. Ayrıca, varoluş kesintisiz bir süreçtir ve sürekli bir değişim içindedir; bu yüzden de, ben kendi varoluşum tamamen sonuçlanmadan, yani son bulmadan önce, ona ilişkin kesin bir yargıda bulunamam; ancak o son bulduğu zaman da, geriye ne bir varoluş ne de onun hakkında yargıda bulunacak bir ben kalacaktır. Bu nedendir ki, bu nesnel belirsizliğe rağmen öznel hakikate tutkulu bir şekilde bağlı kalmak gerekir. Tekil birey olabilmek için, böylesi bir nesnel belirsizliğe rağmen, varoluşumuza, onu oluşturan seçimlerimizi belirleyen değerlerimize tutkulu bir şekilde bağlı kalmayı, onlar içinde yaşamayı göze almamız gerekiyor. Değerlerimizin, bunlara dayanan seçimlerimizin doğru olduğundan hiçbir zaman emin olmadan ve emin olma olanağı olmadığını bilerek bunlara tutkulu bir şekilde bağlı kalarak yaşamak, özellikle bunun Kierkegaard tarafından dinsel bir bağlamda ortaya konulduğu göz önüne alındığında, bir insanın girebileceği en büyük risktir. Bu yüzden, Kierkegaard, "Risk olmadan iman olmaz" der (Kierkegaard, 2009, s. 171).

³ Procrustes, "Polypemon, Damastes ya da Procoptas olarak da anılır, Yunan efsanesinde, Attica'da —bazı versiyonlarda Eleusis yakınlarında — bir yerleri mesken tutmuş bir soyguncu. Babasının Poseidon olduğu söylenir. Procrustes'in kurbanlarını üstüne yatmaya zorladığı demir bir yatağı (ya da, bazı rivayetlere göre, iki yatağı) vardı. Burada Procrustes, eğer bir kurban yataktan kısaysa, onun bedenini uyacak şekilde çekiçleyerek ya da gererek uzatır. Alternatif olarak, eğer kurbanı yataktan uzunsa, onun bedenini yatağın boyuna uyumlu hale getirmek için bacaklarını keser. Her iki durumda da kurban ölür. Sonunda Procrustes, genç bir adam olarak yöreyi istila etmiş olan soyguncu ve canavarları öldürme işini eline alan Attic kahraman Theseus'un elleriyle kendi yöntemiyle katledilmiştir. "Procrustes'in yatağı," ya da "Procrustesçi yatak," birini ya da bir şeyi amaçsızca —ve muhtemelen acımasızca— doğal olmayan bir şemaya ya da kalıba girmeye zorlama için kullanılan atasözü gibi olmuştur ("Procrustes," 2011).

Öznel hakikati bir yerde şu şekilde tanımlar Kierkegaard; “*en tutkulu içsellik içinde kendine mal etme (appropriation) aracılığıyla nesnel belirsizliğe dayanmaktır hakikat, varolan biri için en yüksek hakikat*” (Kierkegaard, 2009, s. 171). Kierkegaard'nun burada içsellikle yaptığı vurgu önemlidir. Çünkü bu içsellik olmadan kendimize ait bir varoluş kurmamız, kendimize ait bir yaşam yaşamamız olanaksızdır. Öznel hakikat bilinecek değil, birebir deneyimlenecek, yaşanacak bir hakikattir; çünkü o varoluşun kendisidir. Watts'a göre, Kierkegaard öznel hakikat dediğinde, “hakikat içinde var olma, ya da yaşama, öznel deneyimine –kişinin kendini, kendi benliğinin hakikatini, varoluş süreci içinde, deneyimsel bir şekilde keşfetme ve ortaya çıkarmaya yönelik öznel, içsel etkinlik içine dalıp kaybetmesine” (Watts, 2003, s. 82) göndermede bulunur. Dolayısıyla, bu varoluşu biçimlendiren değerlerin, o varoluşun bir parçası haline gelmesi gerekir. Ancak bu değerlerin dışsal bir kaynaktan doğrudan bir şekilde verilmesiyle, alan kişinin varoluşunun bir parçası haline gelmez. Değeri alan kişinin, bu değeri içselleştirerek kendi varoluşunun bir parçası haline getirmesi gerekir. Jeanette B. L. Knox bu durumu şu şekilde açıklar: “Hakikat, anlam, değerler doğrudan iletilemez. Onlar gizlilik ve sessizlik içinde varolur. Nesnel hakikatler hiçbir şey saklamaz, her şeyi olduğu gibi ifşa ederler, ne var ki, hakikatler, varoluşsal bir ölçekte, bir kişiden diğer bir kişiye aktarılamaz. Bir gizdeki mesaj, birey bu gizi kişisel bir şekilde özümseme sürecinden geçirmediği, anlaşılamayacaktır” (Knox, 2011, s. 206). Benzer şekilde, bu değerleri nasıl anlaması, yaşaması ya da ilişki kurması gerektiğinin bir otorite ya da toplum tarafından dayatılması durumunda da bu değerlerin kişinin varoluşunun bir parçası haline gelme olasılığı yoktur. Her kişinin varoluşu birbirinden farklı olduğu için, insanların bu değerlerle nasıl ilişki kuracağına yönelik bütüncül bir yöntem dayatılması insanlara belli bir yaşam biçiminin dayatılması anlamına gelir. Bu da, insanların kendileri olmalarını, kendilerine ait bir yaşam sürmelerini engellemek anlamına gelir. Dahası böyle bir dayatma insanların sahip olduklarını iddia ettikleri değerler ile yaşam biçimleri arasında açık çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olur. Kierkegaard bu durumu bir Hristiyan ile bir putperest'in tapınmaları üzerinden açıklar. Bir tarafta gerçek Tanrı kavramını bilen ancak sahte bir şekilde tapınan bir Hristiyan, diğer tarafta ise, gözlerini puta dikmiş ancak sonsuzun tüm tutkusuyla tapınan bir putperest; bunlardan hangisinde daha fazla hakikat olduğunu sorar ve şu şekilde devam eder: “bunlardan biri bir puta taparak gerçek Tanrı'ya tapınırken; diğeri gerçek Tanrı'ya sahte bir şekilde tapınır dolayısıyla da bir puta tapınır” (Kierkegaard, 2009, s. 169). Putperest sonsuzluğu içselleştirmiş ancak kavramsal ya da nesnel anlamda açık seçik bir bilgisine sahip değilken, Hristiyan sonsuzluğun kavramsal bilgisine sahiptir ancak onu içselleştirememiştir. Dolayısıyla da, putperest inancı konusunda Hristiyan'dan daha samimidir ve daha doğru bir yerde durmaktadır.

Dolayısıyla da belirli bir kültür, din ya da toplum içine doğmuş olmak, kişiye kendini o belirli kültür, din ya da toplum üzerinden tanımlama olanağı vermez. Bunların ortaya koyduğu değerlerin kişi tarafından içselleştirilerek kendi varoluşunun parçası haline getirilmesi gerekir. “Kierkegaard'ya göre,” der Julia Watkin, “öznel hakikat, böylece, etik-dinsel bir yaşam biçimine, o yaşamı yaşamaya yönelik kişisel bir bağlılık alanıdır” (Watkin, 2001, s. 259). Örneğin, Hristiyan bir aile ya da toplum içine doğmuş olmak Hristiyan olmaya yetmez; ister Hristiyan isterse başka bir dinin egemen olduğu bir

toplum ya da aile içine doğulmuş olsun, kendini o dinin bir mensubu olarak görmek için kişinin çok çaba sarf etmesi, o dinin ortaya koyduğu değerleri içselleştirerek kendi varoluşunun bir parçası haline getirmesi gerekir. Doğuştan edinildiği zannedilen hiçbir din ya da değer sisteminin, birey tarafından içselleştirilmedikçe bir anlamı yoktur. İçselleştirilmedikleri sürece bunlar birer etiket olmaktan öteye geçemezler. Bu içselleştirme süreci, aslında, hem varoluşunu nesnel olarak belirsiz değerler üzerinden belirleme riskini göze almayı hem de sürekli bir çabayı gerektirir.

Bu içselleştirme ve sonsuz çaba konularına geçmeden önce, varoluşumuzu şekillendiren değerlerimizin dışımızdaki dünyayı algılama biçimimizi nasıl etkilediğinden de kısaca söz etmek gerekir. Sahip olduğumuz değerler sadece yaptığımız seçimleri ve bu seçimler üzerinden varoluşumuzu şekillendirmez, aynı zamanda dışımızdaki dünyada gördüğümüz şeyleri nasıl anlamlandırdığımızı da belirler. Dolayısıyla da, aslında, içinde yaşadığımız dünyayı da kurarlar. Watts bunu açıklamak için şöyle bir örnek kullanır (Watts, 2003, s. 86): dini bütün bir Hristiyan ile dini inancı olmayan bir hedonisti alalım; bunları önce bir kiliseye götürelim, her ikisi de aynı nesneye bakmalarına rağmen, Hristiyan ile hedonistin algıladıkları şeyler birbirlerinden tamamen farklı olacaktır; aynı şekilde bu ikiliyi, bu kez, bir geneleve götürdüğümüze, aynı nesneye bakarken algıladıkları farklı olacaktır. Sahip olduğumuz değerler, her ne kadar fiziksel dünyanın kendisini kurmasalar da, ondan ne anlayacağımızı tamamıyla belirler. Watts, yine bu durumu açıklamak için Wittgenstein'in *Tractatus*'undan bir alıntı yapar; "Mutlu bir insanın dünyası mutsuz birininkinden farklı bir dünyadır" (Wittgenstein, 2001, §4.63, s. 87) (akt. Watts, 2003, s. 86). Bu da, aslında, nesnel hakikat tasarımının öngördüğü dünyaya yansız bir şekilde bakabilen bilen öznenin olanaksız olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kierkegaard'ya göre, tekil birey olmak varoluşunu nesnel açıdan belirsiz değerler üzerine kurmayı seçmeyi gerektirir. Ancak bu seçim, nesnel hakikatin ya da rasyonel aklın bakış açısından radikal bir kopuşu gerektirir. İşte bu kopuşa Kierkegaard iman sıçraması der. Bu iman sıçraması tam anlamıyla, rasyonel aklın tüm itirazlarına rağmen, kararlı ve tutkulu bir şekilde belirsizliği kucaklamak, nesnel hakikatin kurduğu güvenli ancak birey olmaya izin vermeyen alanı terk etmek demektir. Örneğin nesnel olarak bir Tanrının varolup olmadığı belirsizdir. İşte bu belirsizliğe rağmen bir tanrının varlığına inanmak, Kierkegaard'nun iman sıçraması dediği şeyi gerektirir. Yaşamını bir belirsizliğin üzerine kurmak, nesnel hakikatin ya da onun ardındaki rasyonel aklın anlayabileceği, kavrayabileceği bir şey değildir.

Diğer taraftan, Kierkegaard varoluşu kesintisiz bir çaba olarak görür. Kierkegaard bunu insanın sonu ile sonsuzun bir sentezi olduğu düşüncesine dayandırır. Rasyonel akıl ya da nesnel hakikat açısından böyle bir şey olanaksızdır. Bir şey ya sonludur ya da sonsuz; aynı anda hem sonlu hem de sonsuz olamaz. Nesnel hakikat bunu kavrayamadığı içindir ki, onun alanının dışına, belirsizliğe doğru bir sıçrayış, iman sıçrayışı yapmak gerekir. Bu sıçrayış, sonsuzla ilişki kurmaya, onunla bir olmaya yönelik bir sıçrayıştır. Ne var ki, insanın bir yanı sonlu olduğu için, sonluyla kurulan bu ilişkiyi bir kere kurup

sonsuzla kadar sürdürmek olanaklı değildir. Bu ilişkiyi sürdürmek için sürekli olarak bir çaba göstermemiz gerekir.

İnsanın sonlu ile sonsuzun sentezi olduğu iddiası, insan varoluşunun iki yönü olduğunu ima eder. Bunlar birincisi, sonlu dünya ile ilgilenen, onu anlamaya ve onun içinde yaşamaya çalışan rasyonel yön, ki nesnel hakikat burada karşılığını bulur. Diğeri ise, bu sonluluğu aşan, sonsuz evren ya da tanrı ile ilgilenen, onu anlamaya ve onun içinde yaşamaya çalışan yön, ki öznel hakikat de burada karşılığını bulur. Nesnel hakikat insanın sonsuzla ilişkili olan bu yönünü kavrayamadığı için onu yok sayar ya da bir belirsizlik, bir paradoks olarak görür ve anlamsız bir şey olarak bir kenara atar. Dolayısıyla da insan varoluşunu kavrayamaz. Ancak, öznel hakikat insanın sonlu yanını inkar etmez, insanın bu paradoksal yapısını olduğu gibi kabul eder ve nesnel hakikat için paradoksal olan bu varoluşu anlamaya çalışır. Bu nedenledir ki, öznel hakikat rasyonel akıl ya da nesnel hakikat alanını aşmayı, bir tür sıçrama yapmayı gerektirir. Bu sonluluğu inkar etmediği için, iman sıçrayışı sayesinde sonsuzla kurulan ilişkiyi sürdürebilmek için sürekli olarak çaba göstermek gerekir.

Kierkegaard'nun sonsuzla kurulan bu ilişkiye yönelik vurgusu önemlidir. Çünkü bu ilişki nesnel değil, öznel hakikat üzerinden kurulabilen bir ilişkidir. Yani, tam anlamıyla bireysel bir hakikat üzerinden kurulan bir ilişkidir. Dolayısıyla da, her bir birey, bu ilişkiyi kendi bireysel varoluşu üzerinden kurmak zorundadır. Yani, sonsuzla ilişki kuran her bir bireyin ilişkisi kendi varoluşu tarafından şekillendirilmek, bu nedenle eşsiz bir varoluşsal ilişki olmak zorundadır. Bu ilişki varoluşsal olmak zorundadır, çünkü bu ilişkinin kendisinin de içselleştirilerek birey tarafından kendi varoluşunun bir parçası haline getirilmek zorundadır, yani bu ilişki bireyin varoluşunu değiştirmek zorundadır; bireyin varoluşu değiştiği için bu sefer ilişki de değişmek zorundadır. İşte bu nedenle, sonsuzla kurulan bu ilişki sonsuz bir çabadır.

Bu ilişkinin nasıl kurulacağına ilişkin, tüm bireyleri bağlayacak türden, evrensel bir yol ya da yöntem ortaya koyma olanağı yoktur. Böyle bir yol ya da yöntem ortaya koymak, sonsuzla kurulması gereken içsel ilişkinin doğasını bozarak dışsal, dolayısıyla da sahibi olmayan bir ilişkiye dönüştürür. Çünkü her bir bireyin varoluşu birbirinden farklıdır ve bu farklı varoluşların sonsuzla kuracağı ilişkiler de farklı olmak zorundadır. Bu ilişkiyi belirleme ya da şekillendirme iddiasında olan her kurum, otorite, öğreti vb. insanların hem birey olma olanaklarını ellerinden alır hem de onların kendi yaşamlarını kurmalarını ve yaşamalarını engeller. Hatta çoğu durumda engellemekle kalmaz, bunun üzerinden hem siyasal hem de maddi güç elde ederler. Kierkegaard'nun Danimarka kilisesiyle olan derdinin temelinde de bu yatar.

Burada öznel hakikatin ya da genel olarak değerlerin iletilip iletilemeyeceği, iletebilirlerse bunun nasıl gerçekleşebileceği gibi sorular akla gelebilir. Shmuel Hugo Bergman'ın söylediği gibi, nesnel hakikat doğrudan iletebilir: "Nesnel hakikat bilimsel hakikattir, örneğin, 'iki artı iki dördür,' ya da "Fransız Devrimi 1789'da gerçekleşmiştir. Nesnel hakikat bağımsızdır ya da kendine yeterdir; o, birisinin ona uygun bir ifadeyi söyleyip söylememesine bağlı değildir. Nesnel hakikat öğretmenden öğrenciye, insanın bir nesneyi bir insandan alıp diğerine ulaştırmasına benzer bir yolla, aktarılabilir"

(Bergman, 1991, s. 42). Kierkegaard'ya göre, öznel hakikati iletme olanağı vardır. Ancak, nesnel hakikat gibi doğrudan değil, dolaylı bir şekilde iletilebilir. Ayrıca, iletildiğinde muhatapta, Kierkegaard'nun "çifte düşünüm" (*double reflection*) dediği şeye yol açmalıdır. Öznel hakikatin doğrudan bir şekilde iletilmesi onun nesnel bir hakikate dönüşmesine ve nesnel bir hakikat olarak alınmasına neden olur. Nesnel hakikat olarak alındığında da, hem Hristiyan ile putperest örneğinde gördüğümüz türden bir sahteliğin ya da ikiye bölünmüşlüğüne ortaya çıkmasına neden olur hem de dinsel ya da başka otoritelerin insanlara hangi değerlere sahip olacakları ve onları nasıl anlayacakları konusunda dayatmada bulunma olanağı sağlar. Örneğin, etik dersinde yaşam hakkının kutsal olduğunu öğrendiğimi düşünelim. Eğer bu bilgi, içselleştirme aracılığıyla dolaylı olarak benim varoluşumun bir parçası haline gelmemişse, çok rahat bir şekilde toplumun genel kabulleriyle uyumlu bir yaşam sürmediklerini düşündüğüm azınlıkların yaşam haklarının ellerinden alınmasını onaylayabilirim, ya da bir kısım hayvanların yaşam hakkını savunmak için sesimi çıkarırken, başka hayvanların yaşam haklarının kitlesel bir şekilde ellerinden alınmasına sessiz kalabilirim. Çünkü bu hiçbir şekilde benim varlığında karşılığını bulan ya da onun bir parçası olmuş bir bilgi değildir. Bu yüzdendir ki, Kierkegaard, *Makaleler ve Mektuplar*'da, "eğer bir kişi anladığı şey haline gelmemişse, o zaman, onu anlamamıştır da" der (Kierkegaard, 1975, s. 347). Asıl mesele de budur zaten, sahip olduğunuzu iddia ettiğiniz değerlere dönüşmek. Bu dönüşümüm gerçekleşmesi, değerlerin içselleştirilmesi demektir.

Değerlerin doğrudan iletilmesi, çifte düşünümün olanağını da ortadan kaldırır. Çifte düşünüm, Kierkegaard'ya göre, iletilen mesajın düşünsel olarak alınması ve sonrasında da bu mesajla iletilen değerlerin içselleştirilmesi süreçlerini kapsar. Abraham Joshua Heschel çifte düşünümü şöyle açıklar: "ikinci düşüncede, insanın elde ettiği hakikatin onun varoluşunu 'ilgilendirdiği'nin farkına varmak. 'İkileme' [*reduplication*] ile o [Kierkegaard], *anladığı şeyin içinde varolmayı*, söylediği şey olmayı—özellikle, hakikati insanın kendi yaşamına yansıtmasını—kasteder."⁴ İçselleştirme süreci, mesaj düşünsel olarak alındıktan ve anlaşıldıktan sonra kendiliğinden gerçekleşen bir süreç değildir. Dolayısıyla, bu sürecin başlaması için, mesajın bu süreci başlatacak bir şekilde iletilmesi gerekir. Bu da aslında mesajın dolaylı bir şekilde iletilmesi demektir. Çünkü mesaj doğrudan iletildiğinde, içselleştirme için alan bırakılmamış olur. İçselleştirmenin gerçekleşebilmesi için, mesajın muhatabının iletilen mesajla oynayacak, onu kendi varoluşuyla bütünleştirmesine olanak tanıyacak bir esnekliğin olması gerekir. Ancak doğrudan iletilen mesaj hiç de esnek değildir ve şekillendirilmeye izin vermez.

3. Sonuç

Kierkegaard'nun nesnel hakikat ile öznel hakikat arasındaki ayrım üzerine kurduğu tekil birey kavrayışından hareketle bazı varoluşçu öneriler ortaya koymamız olanaklı gibi görünmektedir. Buna göre, kendimize ait bir yaşam yaşayabilmek için, bize nasıl yaşamamız gerektiğini, değerlerimizin ne olması gerektiğini, bu değerlerle ilişkimizin nasıl olması gerektiğini söyleyen ya da dayatan hiçbir şeye boyun eğmemeliyiz. Çünkü böylesi girişimler ya da bunların kurumlaşmış halleri bizden kendileri için yaşamamızı

⁴ Heschel (1973) s. 105.

talep ederler. Varoluşumuz en değerli şeyimizdir; gerçekten sahip olduğumuz ve olabileceğimiz tek şeydir. Dolayısıyla da, onu başkalarının elleriyle değil, kendi ellerimizle şekillendirmeliyiz. Kendi varoluşumuzun senaryosunu başkalarının yazmasına izin vermemeliyiz. Eğer boyun eğsek, eğer varoluşumuzun senaryosunu başkalarının yazmasına izin verirsek, bize ait olduğunu zannettiğimiz, ancak bize ait olmayan, bizim olmayan yaşam yaşamış, kendi yaşamımız içinde bir figürana dönüşmüş oluruz.

Son olarak, kısa bir şekilde, bu durumu çok iyi örneklediğini düşündüğüm, yönetmenliğini Marc Forster'ın yaptığı, 2006 yapımı, *Stranger than Fiction* filminden söz etmek istiyorum (Forster, 2006). Filmin ana karakteri olan Harold Crick, kendi halinde, dişlerini fırçalarken fırçayı kaç kez hareket ettireceğine kadar belirli ve düzenli, ancak bir o kadar sıkıcı bir yaşamı olan bir vergi müfettişidir. Bir sabah uyanıp, her zaman olduğu gibi, dişlerini fırçalamaya gittiğinde, kendisi hakkında konuşan, hayatını ve hatta o anda yapmakta olduğu ve sonrasında yapacağı şeyi anlatan bir kadın sesi duymaya başlar. Bu sesi sadece Harold duyuyordur. Anlatıcının sesi, takip eden günlerde de, Harold'ın hayatını anlatmaya devam eder. Ancak, ses bir gün, yine Harold'un hayatını anlatmaya devam ederken, arada, Harold'ın öleceğinden bahseder. Bu durumdan tedirgin olan Harold, sesin kaynağının peşine düşer ve sonunda bu sesin ünlü bir yazara ait olduğunu öğrenir. Aslında, Harold, sadece ve sadece bu yazarın yazdığı şeyleri yaşamaktadır. Bu yazar Karen Eiffel'dir. Karen yayımladığı tüm kitaplarının ana karakterini romanın sonunda öldürmekle ünlenmiş bir yazardır; o güne kadar yazdığı tüm romanlarında ana karakterlerin hepsi de kitabın sonunda istinasız bir şekilde ölmüştür. Karen son on yıldır herhangi bir şey yayımlamamıştır; elinde üzerinde uzunca bir süredir çalışmakta olduğu bir roman vardır ancak ana karaktere uygun bir ölüm belirleyemediği için bir türlü bitirememektedir; bu nedenle de, yayımcısının yoğun baskısı altındadır. Karen, ana karakterine uygun bir ölüm belirler ve kitabını tamamlar. Harold, kitabı yayıncıya göndermeden önce Karen'a ulaşır ve kitabın sonunu değiştirmesini ve kendisini öldürmemesini ister; çünkü aşık olmuştur, bu süreç içinde hayatı oldukça değişmiştir. Karen sonunda kitabının sonunu değiştirir ve Harold'ın ağır bir kaza geçirmesine ancak ölmemesine karar verir ve film böyle biter. Filmin, yazımın konusu bağlamında, önemli olan noktası şu: kendi hayatlarımızın akışını kendimiz belirlememiz gerekiyor; bunu yapmadığımız durumda, bizim hayatımızın belirleyen güçlerin oyuncağı oluruz ve sonunda da, ortada, bu benim yaşamım diye sahip çıkabileceğimiz yaşam olmaz; bu yüzden, kendi hayat hikayelerinin yazarları olan, iyisiyle kötüsüyle, doğrusuyla yanlışıyla kendi seçtiği yaşamı yaşayan tekil bireyler olmamız gerekir; Kierkegaard'nun bize göstermeye çalıştığı şey budur. Watts'ın çarpıcı bir şekilde özetlediği haliyle "Kierkegaard'nun beklentisi, okuyucularının, kendi [Kierkegaard'nun] yazarlığı aracılığıyla, kendilerinin kendi hayatlarının 'yazarları' oldukları öznel hakikatinin ayırdaya varmaları ve böylelikle bu gerçeğin sorumluluğunu üstlenmeleri ve seçmiş oldukları değerlere, ki bunlar kendi varoluşlarını belirler, tutunmaları mı yoksa onları değiştirmeleri mi gerektiğine karar vermeleridir" (Watts, 2003, s. 86).

KAYNAKÇA

Bergman, S. H. (1991). *Dialogical Pilosophy from Kierkegaard to Buber* (A. A. Gerstein, Çev.) New York: State University of New York Press.

Procrustes. (2011). *Encyclopædia Britannica* içinde. Erişim adresi <https://www.britannica.com/topic/Procrustes>

Forster, M. (Yönetmen). (2006). *Stranger than Fiction* [Sinema Filmi]. United States: Columbia Pictures.

Heschel, A. J. (1973). *A Passion for Truth*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Kierkegaard, S. (1975). *Søren Kierkegaard's Journals and Papers* (Cilt 4) (H. V. Hong, & E. H. Hong, Çev.). Bloomington: Indiana University Press.

Kierkegaard, S. (2000). Selected Early Entries from Kierkegaard's Journals and Papers. S. Kierkegaard, H. V. Hong, & E. H. Hong (Ed.), *The Essential Kierkegaard* içinde (ss. 3-12). New Jersey: Princeton University Press.

Kierkegaard, S. (2004). *Either/Or: A Fragment of Life* (A. Hannay, Çev.). London: Penguin Books.

Kierkegaard, S. (2009). *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs* (A. Hannay, Ed., & A. Hannay, Çev.) New York: Cambridge University Press.

Knox, J. B. (2011). Gabriel Marcel: The Silence of Truth. J. Stewart (Ed.), *Kierkegaard and Existentialism* içinde (ss. 199-215). New York: Routledge.

Levinas, E. (1999). Tartışma. J. Wahl (Ed.), *Varoluşçuluğun Tarihçesi* (B. Onaran, Çev.) içinde (ss. 39-55). İstanbul: Payel Yayınları.

Nietzsche, F. (1968). *The Will to Power* (W. Kaufmann, & R. J. Hollingdale, Çev.). New York: Vintage Books.

Wahl, J. (1999). Varoluşçuluğun Tarihçesi. J. Wahl (Ed.) *Varoluşçuluğun Tarihçesi* (B. Onaran, Çev.) içinde (ss. 7-35). İstanbul: Payel Yayınları.

Watkin, J. (2001). *Historical Dictionary of Kierkegaard's Philosophy*. Oxford: Scarecrow Press.

Watts, M. (2003). *Kierkegaard*. Oxford: Oneworld Publications.

Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus Logico-Philosophicus* (D. F. Pears, & B. F. McGuiness, Çev.). London: Routledge.